

Максимова О.О. *Позиція толерантності вчителя НУШ // Система підготовки майбутніх фахівців у контексті становлення Нової української школи : монографія / за заг. редакцією В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун. – Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2019 – 344 с. Ав. С. 38–54.*

e-mail: helen.maks23@ukr.net

Позиція толерантності вчителя НУШ

Професія вчителя – одна з небагатьох, що вимагають від людини не вузької профільності, а багатогранності. Творчість, артистизм, оптимістичне бачення довкілля, безкінечна любов до дітей, жвавість і розкутість – це синоніми професії «вчитель». Він щодня приходить на зустріч з дітьми, щоб поділитися цікавими історіями про Всесвіт, допомогти їм досягнути доступні істини життя, навчити простим і складним речам, показати, як іти до мрії, торувати свою дорогу життя, долаючи перешкоди, сміятися і жити.

Вчитель несе свої знання і досвід дітям, уособлює в собі доброту, чуйність, увагу, любов до людей. Для цього мало знань і умінь, потрібно навчитись закохувати в себе дітей. Утримати дитячу любов доволі важко, адже їм необхідна взаємність. Любов до дітей нічим не підміниш - різницю вони відчують відразу ж. І найголовніше - вчитель повинен бути гідний любові, розуміти дитячу душу. Ось тоді можна творити дива, розкривати дитячий потенціал і виховувати майбутніх вчених, поетів, художників, артистів і просто порядних людей.

Професія вчителя початкових класів – це світ дитинства з його безмежною фантазією, відкритістю, безпосередністю. Професія, наповнена сюрпризами, яка дозволяє проявити себе повномасштабно. У школі вчитель може реалізувати всі свої здібності. І учні оцінять продекламовані вірші, веселу пісеньку, яскравий малюнок, жвавий танок, театр і захоплюючу розповідь.

Вчитель, як скульптор, творить дива. Тільки скульптор працює з каменем та гіпсом, а викладач - з найціннішим, що є у людства: з дитиною, унікальною, неповторною! І помилитися він не може, бо ціна помилки – життя.

Нова українська школа передбачає докорінну зміну позиції вчителя, перебудову його свідомості щодо ролей вчителя та вихованця, особливостей здійснення освітнього процесу. Вчитель - це персона, яка має, насамперед,

зацікавити дітей і завоювати їх повагу і прихильність. Великого значення у Концепції Нової української школи надається аспекту педагогіки партнерства між усіма учасниками. У Навчально-методичному посібнику «Нова українська школа: poradnik для вчителя» визначені наступні принципи партнерства в педагогіці: •повага до особистості; •доброзичливість і позитивне ставлення; •довіра у відносинах; •діалог – взаємодія – взаємоповага; •розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); •принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [10, с. 16]. Реалізувати такий підхід може педагог, якому притаманна позиція толерантності по відношенню до дітей, які відчують ставлення вчителя і переймають його світоглядні позиції і манеру поведінки. За такого стану речей можна організувати спільну діяльність, у якій учень буде виявляти ініціативу і долучатись до роботи на паритетній основі. Толерантність – одна з моральних категорій, яка, з однієї сторони, формується суспільством, а з іншої залежить від спрямувань, цінностей, потреб, поглядів, життєвих принципів самої людини, і є її особистісним надбанням, що визначає поведінку.

Розглянемо, що ж у сучасному світі означає «бути толерантним» та, спираючись на розуміння цієї категорії різними гуманітарним науками, визначимо структуру толерантного вчителя початкових класів.

Різноманітні аспекти проблеми толерантності висвітлювались у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Так, з'ясуванню сутності вище згаданого поняття присвячені дослідження філософів (Ф.-М.Вольтер, М.Конш, О.Садохін), етнополітологів (Г.Рамазан), соціологів (Р.Інглхарт, Л.Дробіжева), психологів (Г.Асмолов, Н.Буравльова, Г.Бюзелева, Г.Шелемова), педагогів (В.Глебкін). У багатьох роботах розкриваються шляхи формування толерантності у підростаючого покоління (Л.Байбородова, О.Грива, М.Ковальчук, М.Рожков, Г.Тараненко, О.Троїцька). Результати численних досліджень (Л.Байбородова, В.Бойко, С.Бондирева, О.Галицьких, Б.Гершунський, В.Гришук, М.Громкова, П.Колмогоров, О.Лутошкін, Л.Маленкова, А.Мудрик, Н.Недорезова, О.Саннікова, О.Скрябіна,

Л.Уманський, О.Чебикін, Г.Щедровицький та ін.) свідчать про те, що саме толерантність є головною умовою ефективної взаємодії між людьми. Толерантність у спілкуванні сприяє пізнанню позиції, думки іншого, стабілізує сам процес комунікації. Все це призводить до сучасного розуміння толерантності як соціально та індивідуально значущої цінності.

Власне, поняття толерантності, як і протилежного йому – інтолерантності – виникає у 16-17 столітті на фоні релігійної непримиренності, оскільки це був визначальний тип світогляду. Релігія передбачає повноцінну віддачу особистості своїй вірі, часто вона фанатична. Хоча в ідеалі віра повинна породжувати милосердя, до чого й закликають божественні книги, а не фанатичну ненависть і неприйняття, бажання знищити того, хто думає інакше. У сьогоденні непорозуміння виникають на політичній, расовій, матеріальній, статевій, культурній, мовленнєвій тощо ниві. Тобто причин для розв'язання конфліктів може бути багато, але важливо з дитинства закласти у майбутніх громадян бажання і вміння розуміти іншого, ставати на його точку зору, приймати його право на інші ідеали та знаходити компроміс.

Толерантна особистість – це та, яка добре знає себе і розуміє інших. Толерантність передбачає повагу, яка має виявлятися на різних рівнях: між особистостями, між чоловіками та жінками, між дорослими і дітьми, між національностями, між країнами, між цивілізаціями. Щоб виявляти повагу, треба навчитись усвідомлювати різницю, стояти на позиціях заперечення залежності, неприйняття переваги над іншими, визнавати категорію свободи по відношенню до іншого. Повага – це постійна праця над собою, це самовдосконалення, це шлях до досягнення розумної соціальної гармонії.

Концептуальне обґрунтування толерантності бере початок з позиції державного патерналізму (держава визнає терпимість до релігійних та інших груп, якщо вони не ставлять під сумнів владу монарха та його династії, а також певні особливості державного ладу), християнської терпимості (рівність усіх людей у їхній гідності та свободі, як створених за образом і подобою Бога; ніхто, крім Бога, не має монополії на істину і право на особливу близькість до неї. При цьому порушення загальнообов'язкових норм поведінки, зафіксованих

у світових релігіях (не вбивай, не кради, не зашкодь та ін.) не підлягає включенню до сфери толерантності); позиції відділення церкви від держави (держави, виступаючи як світська нерелігійна інстанція, не повинна порушувати принцип свободи совісті, має виявляти однакове ставлення до різних віровизнавчих спільнот, атеїстів, а також прихильників різних норм моралі); позиції універсальності прав людини, конституційної демократії та громадянської рівності усіх людей в їхніх свободі та гідності (всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в душі братерства) [12, с. 182].

Історично поняття «толерантність» бере свій початок з епохи релігійних воєн і виражає компроміс, на який повинні були піти католики та протестанти після того, як стало зрозуміло, що жодна сторона не отримає остаточної повної перемоги. Французький філософ-просвітитель Вольтер у своєму «Трактаті про віротерпимість» (1763) яскраво демонструє, як релігії, що за своєю суттю є милосердними, руйнуються забобонами і нетерпимістю. На його думку, всі віросповідання мають право на існування, і цілком абсурдним є переконання, що всі люди повинні однаково думати про абстрактні предмети [4, с. 136-144]. В результаті його діяльності та інших філософів толерантність була визнана загальною цінністю і основоположним компонентом миру та згоди між релігіями, народами та різними соціальними угрупованнями. Наслідками ж дефіциту толерантності ставали кровопролитні війни, встановлення тоталітарних режимів, масові вбивства мирного населення, що призводило до ескалації насильства.

Про толерантність у своїх працях «Нариси про терпимість», «Листи про віротерпимість» писав Дж. Локк, зазначаючи, що досконала толерантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання державою свободи іншого самому вести свої громадянські або приватні справи у будь-який спосіб, тільки без суперечок із законом, але це ще й захист з боку держави свободи кожного громадянина від будь-якого нелегітимного її обмеження.

Твердження Дж. Локка базувалося на визнанні свободи невід'ємним правом людини, а також неприпустимості втручання держави у справи віросповідання.

У сформованій ситуації європеєць того часу прийшов до розуміння, що розрив релігійної єдності був незворотній і для того, щоб встановився соціальний мир, слід бути терпимими до інших вірувань. З'являється словосполучення «мир і права людини». Цей вираз тоді означав, що ортодоксальна більшість повинна терпимо ставитися до неортодоксальної меншості, які «помиляються» у вірі. Отже, толерантність можна трактувати як принцип, який отримав розвиток в Європі у XVI-XVII століттях, спустошеній релігійними війнами.

В етичному плані толерантність бере свій початок від гуманістичних течій, які сповідувались титанами класичної педагогіки (Я.Корчак, М.Монтессорі, Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, В.Сухомлинський, Л.Толстой, К.Ушинський, С.Френе, Р.Штайнер). На передній план висуваються різні доброчинства, які відрізняють одну людину від іншої і підтримують різноплановість нашого світу, його різноваріантність. Отже, якщо розмаїття представників роду людського виступає як цінність, то толерантність можна вважати обов'язковою умовою збереження цієї неоднаковості, історичного права людей на відмінність, несхожість, незапрограмованість.

Згідно з визначенням Філософського енциклопедичного словника «толерантність - терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, звичок. Толерантність необхідна по відношенню до особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості в собі і усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритої для всіх ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції» [15]. Таким чином, констатуємо вживання понять «толерантність» та «терпимість» як синонімічних.

Та, на відміну від «терпимості» (терпіти - не протидіяти, не скаржитись, покірливо переносити, зносити щось тяжке, важке, неприємне), толерантність - готовність приймати поведінку і переконання, які відрізняються від власних, навіть якщо ви не погоджуєтеся або не схвалюєте їх. Тобто, якщо людина

змушена щось терпіти, вона робить над собою зусилля, це натиск на себе. Якщо ж особистість готова до сприйняття точки зору іншого, що відрізняється від її власної, усвідомлюючи, що інша думка має таке ж право на існування, як і її власна, то це відбувається безвідносно до руйнації її особистості.

На думку французького філософа М.Конша, толерантним можна вважати суспільство, в якому панує інтелектуальна свобода і абсолютна терпимість до будь-якої думки. Толерантність - «... це взаємна свобода, яку люди використовують, щоб вірити і говорити те, що їм здається істиною, таким чином, що вислів кожним своїх вірувань і думок не несе ніякого насильства» [16]. Толерантність включає повагу людської гідності, яка не допускає розгляду людини в якості засобу.

Філософ, культуролог О.П.Садохін обґрунтував толерантність як повагу і визнання рівності, відмову від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмову від зведення цього різноманіття до однаковості або переважання будь-якої однієї точки зору [13].

Толерантність – це мистецтво жити поруч з несхожими, прийняття іншого, це шлях до вирішення і недопущення конфліктів, мистецтво цивілізаційного компромісу. Ядерна загроза знищення всього живого на землі і жахливі наслідки тероризму змусили людство усвідомити безглуздість війн, конфліктів, протиборства, визнати право на існування безлічі культур і народів. Філософією протистояння нескінченним руйнівним конфліктам стали плюралізм і толерантність, яка як здатність усвідомлювати та приймати право іншого на протилежну думку, вірування і поведінку перетворюється з категорії якості особистості в напрям морального і духовного розвитку світу і кожної країни.

Толерантність можна вважати критерієм духовного та інтелектуального розвитку індивідуума, групи, суспільства в цілому. Дослідники А. Б. Суслов і Д. П. Поносов виділяють три особливості філософського аспекту толерантності:

- Філософія толерантності пов'язана з філософією автономності особистості від суспільства, її суб'єктивного розвитку, визнання цінності її позитивних і негативних якостей. Толерантність - це ідея відмови від філософії сили, оскільки «переробити» партнера, творця власного життя, неможливо. Толерантність - опора на позитивні якості партнера для продовження діалогу.

- Толерантність та інтолерантність - два взаємообернених поняття. Особистість не може бути однозначно толерантною або інтолерантною - вона діє ситуативно, виходячи з різних мотивів. Тому головне в толерантності - прийняття цінності іншої людини, яка повинна бути ціллю, а не засобом.

- Толерантність пов'язана з філософією синергетики (теорією самоорганізуючої системи). Згідно з цією теорією, кожна людина - відносно незалежний елемент у складній системі суспільних взаємин. Вона може змінювати цю систему, впливати на неї, але система, в свою чергу, має на неї вплив. Успішний розвиток людини залежить від її готовності (включаючи мотивацію, вольові якості, уміння) організувати навколо себе позитивний простір і реалізувати свої можливості. Толерантність та інтолерантність - взаємовиключні поняття: чим більше індивід толерантний, тим менше він інтолерантний і навпаки [15].

Оскільки поняття «толерантність» неоднозначне, щодо нього у науковому колі точаться дискусії. Зачасту виникає питання міри толерантності у різних ситуаціях, наскільки вона допустима та виправдана.

Словник з політології наступним чином визначає толерантність: здатність особистості або суспільства ставитися неупереджено до думки групи, що відрізняється від поширених стереотипів. При цьому слід відрізнити терпимість внутрішньогрупову, коли нетрадиційну думку представлено суб'єктом, що належить до групи, і екстрагрупову, коли думка висловлена «стороннім». Терпимість сприяє досягненню взаєморозуміння і узгодженості в діях без застосування тиску, примусу. Терпимість не тільки пом'якшує суперечності, а й висловлює надію на поліпшення відносин між людьми [11].

У політичному плані толерантність розуміється як готовність влади допускати інакомислення в суспільстві і навіть в своїх рядах, дозволяти в

рамках конституції діяльність опозиції, здатність гідно визнати свою поразку в політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм як прояв різноманітності в державі. Відзначимо, що політична нетолерантність може проявлятися на різних рівнях: по-перше, на державному, коли одна держава нетерпимо ставиться до іншої або до своїх власних громадян, що не поділяють поглядів правлячих верхів; по-друге, вона може виникати серед окремих політичних груп, партій, фракцій всередині держави. Якщо більшість негативно ставиться до меншин, вона може нав'язати свою думку іншим. У зв'язку з цим, в демократичних державах при правлінні більшості в законодавчих документах обов'язково фіксуються права меншин. Варто зауважити, що нетерпиме ставлення меншини до більшості важче проявити, так як меншість не має влади.

Етнополітолог Г.Рамазан зазначає, що толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння інших культур, способів самовираження і прояву людської індивідуальності. Під толерантністю не розуміється поступка, поблажливість чи потурання. Прояв толерантності також не означає терпимості до соціальної несправедливості, відмови від своїх переконань або поступки чужим переконанням, а також нав'язування своїх переконань іншим людям [12].

У соціології цим терміном позначають терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв. Толерантність не рівносильна байдужості. Вона не означає також прийняття іншого світогляду або способу життя, вона полягає в наданні іншим права жити відповідно до власного світогляду [2]. Отже, толерантність може тлумачитися як готовність особистості дозволити іншим людям вибирати собі стиль життя і поведінки при обмеженні таких негативних явищ, як насильство, хуліганські дії та вчинки, які компрометують суспільство або загрожують його добробуту. Толерантність може існувати тільки в тих випадках, коли людина намагається подивитися на ситуацію очима іншого. У літературі часто можна зустріти співставлення дефініцій «толерантність» та «невтручання»; в повсякденному житті використовується широкий набір слів із близьким значенням: терпимість, гнучкість,

поблажливість, потурання, розуміння, терпіння. Подібні слова застосовуються як більш м'які терміни з позитивною валентністю і мають те спільне, що жодне з них не виражає яку-небудь дію, і всі вони припускають пасивну реакцію на події та вчинки. Поєднання ж толерантності з нейтралітетом і пасивністю може суперечити її філософському змісту.

Американський соціолог, політолог Р. Інглхарт говорить про зв'язок толерантності із рівнем матеріального добробуту, відповідно з економічним прогресом та типом культури. Вона, на його думку, залежить від того, до якої культури ближче суспільство: до «традиційної», чи до «секулярно-раціональної». Суспільствам першого типу культури властиві «цінності виживання», неповага до етнічного рівноправ'я, рівності статей, низький рівень міжособистісної довіри, нетерпимість до інакомислячих; для спільнот з культурою другого типу характерні «цінності самовираження», тому їм у більшій мірі притаманна толерантність [6].

Звернемося до визначення «толерантності», затвердженого на конференції ЮНЕСКО у 1995 р.: цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними, забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співпраці з людьми, що розрізняються по зовнішності, мові, переконанням, звичаям і віруванням [1, с.160]. Отже, толерантність репрезентується як норма цивілізованого суспільства. Саме стаття 1 «Декларації принципів толерантності», затвердженою резолюцією 5.61 генеральної конференції ЮНЕСКО від 16.11 1995 присвячена тлумаченню досліджуваного поняття. Згідно з цим документом толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність - це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність визнається чесною, яка робить

можливим досягнення миру і сприяє заміні культури війни культурою миру. Оговорюється, що толерантність - це не поступка, поблажливість чи потурання. Це, насамперед, активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність означає відмову від догматизму, від абсолютизації істини і затверджує норми, встановлені в міжнародних правових актах в галузі прав людини. Прояв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими, адже люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і цінностями, при цьому мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Толерантність передбачає і те, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим [5].

Таким чином, ЮНЕСКО у змісті «толерантності» передбачає особисту свободу індивіда та поцінування прав та свобод людини. Толерантність означає активну позицію людини, а не пасивно-терпиме ставлення до навколишніх подій, тобто толерантна людина не повинна бути терпима до всього, наприклад до порушення прав людини чи маніпуляцій та спекуляцій. Те, що порушує загальнолюдську мораль, не повинно сприйматись толерантно.

Звернемось до розкриття терміну «толерантність» у психолого-педагогічних науках. Відомий психолог О.Г.Асмолов розглядає це поняття з різних ракурсів. Так, в історико-еволюційному процесі вона виступає як норма сталості, що визначає діапазон збереження розмаїття популяцій і суспільств у дійсності, що змінюється. У еволюційно-біологічному плані в основі толерантності лежить уявлення про «норму реакції» (тобто допустимий діапазон варіантів реагування), який властивий тому чи іншому виду, що не порушує його генотип. В етичному контексті суть толерантності у піднесенні цінності різних індивідуальних особливостей, переваг, добродійностей людини, що відрізняє її від іншої особистості і, таким чином, забезпечує розмаїття та багатство людства як виду популяції. Отже, толерантність виступає як умова збереження різноманітності, права на відмінність,

несхожість, інаковість. У політичному розрізі толерантність виступає як готовність влади допускати плюралізм думок у суспільстві і навіть у своїх лавах, дозволяти діяльність опозиції (в рамках конституції), приймати гідно поразку на політичній арені [9, с. 5-6]. Отже, нюанси розуміння даного поняття мають місце в залежності від вживаної сфери.

Аналізуючи семантику досліджуваного поняття, О.Г.Асмолов виокремлює 3 значення: 1) стійкість, виносливість; 2) терпимість; 3) допустиме відхилення [9, с.6].

У подальшому тексті автор вживає поняття толерантність як стійкість до конфліктів у поліетнічному міжкультурному суспільстві. Відомий вчений висловлюється за те, що пошук компромісів у розмаїтті культур і народів рухає прогрес людства з не меншою енергією, ніж конфлікт, у тому числі класів, націй. Тому позицією психологів та педагогів, що працюють з підростаючим поколінням, має бути позиція соціального конструювання толерантності як норми сучасного суспільства.

Науковці Р.В. Бюзелева, Г.М.Шелемова виділяють, крім терпимості, стійкості і допустимості, які розкрив О.Г.Асмолов, ще три смислових відтінки у дефініції «толерантність»: адаптацію, прийняття, порозуміння. Так, вона передбачає адаптацію людини до оточуючих. Під адаптацією розуміють відсутність або ослаблення реагування на якийсь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу. Адаптація є результатом активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. Вона заснована на тому, що особистість регулює свою поведінку, виходячи із взаємодії з іншими людьми (приймає суспільні норми, діє у відповідності з ними, поділяє ті або інші суспільні цінності). Адаптація тісно пов'язана з вольовими якостями, мисленням, системою цінностей особистості. Толерантність є не тільки формою прояву успішної адаптації, але і її умовою. Наступний аспект сутності толерантності пов'язаний зі стійкістю: набута стійкість; стійкість до невизначеності; межа стійкості або витривалості людини; стійкість до стресу, конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень. Ще одне значення пов'язане з поняттям допущення, дозволу. Толерантність означає

визнання того, що є люди багато в чому відмінні від нас, що в інших є власна думка, цінності, ідеали, інші емоційні реакції на певні події. Також толерантність передбачає і прийняття. На відміну від попереднього значення (допущення), прийняття характеризується спрямованістю на іншого. Прийняття - умова для продовження взаємодії. Останнє значення: прагнення людини досягти порозуміння з іншими, узгодити різні погляди, цінності, мотиви, не вдаючись до насильства та пригнічення людської гідності. Це розуміння толерантності як активного прийняття різноманіття, результатом якого стає співпраця, конструктивний діалог, допомога.

Таким чином, толерантність передбачає вияв шанобливого ставлення до чужої думки, лояльність в оцінці вчинків і поведінки інших людей, готовність до порозуміння та співпраці у вирішенні питань міжособистісної, групової і міжнаціональної взаємодії.

У психології толерантність розглядається з позиції формування особистості, її світоглядних позицій, цінностей, життєвих настанов, у педагогіці – з точки зору виховання. Таким чином, з одного боку, толерантність – це мета та результат виховання, яке супроводжується формуванням певних соціальних установок, а з іншого – якість особистості, яка виявляється у поведінці і вчинках. Її можна протиставити авторитаризму та стереотипності. Толерантність важлива для успішної адаптації до нових неочікуваних умов. Люди, які не володіють толерантністю, виявляють категоричність, виявляються нездатними до змін.

Психолог Н.А.Буравльова виокремлює два аспекти толерантності:

- зовнішня толерантність (до інших) - переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, з урахуванням різних факторів;

- внутрішня толерантність (як гнучкість, як ставлення до невизначеності, ризику, стресу) - здатність до прийняття рішень і роздумів над проблемою, навіть якщо не відомі всі факти і можливі наслідки [3].

Педагог Глебкін В.В. у праці «На шляху до толерантної свідомості» вказує на основну установку толерантної свідомості, що полягає у сприйнятті

самого себе як недосконалої істоти, відкритої для досвіду іншого, істоти, для якої цей досвід є одним із визначальних моментів усвідомлення своєї цілісності [9, с. 9]. Оскільки у педагогіці процес виховання розуміється як взаємодія, а не дія вихователя над вихованцем, то він передбачає прояв толерантності, уміння дозволити дитині виявляти свободу в розумних межах і мислити, мати власну позицію і не боятись її оприлюднювати. Педагогіка толерантності передбачає:

- розвиток навичок спостережливості, здатності до самоаналізу, самопізнання;
- формування навичок ведення позитивного внутрішнього діалогу з самим собою;
- розвиток умінь пізнання інших людей, аналіз ситуації, обстановки в сім'ї, класі, групі, колективі;
- здійснення корекції самооцінки;
- формування таких професійно значущих якостей, як емпатія та рефлексія, що сприяють толерантному спілкуванню;
- розвиток емоційної стійкості в складних життєвих ситуаціях;
- освоєння способів саморегуляції і реагування на нетерпимість.

У якості основних принципів толерантності виділяють наступні: принцип довірчого співробітництва – встановлення відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості; принцип екології взаємин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату як основи формування толерантного простору; принцип правознавства – формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточуючих людей, народів, їх соціального статусу, національності, раси, культури, релігії; принцип синергізму - забезпечує розвиток особистості, будучи джерелом і рушійною силою цього розвитку; принцип творчості, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин та аналізу ситуацій взаємодії.

Для кращого розуміння досліджуваної категорії розглянемо поняття, пов'язані з толерантністю, представлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Поняття, пов'язані з толерантністю

Психологічний аспект	Комунікаційно-діяльнісний аспект	Ціннісний аспект	Соціокультурний аспект
<p>Повага - високий ступінь авторитету, довіри, визнання.</p> <p>Сумісність - властивість суб'єкта вступати у взаємодію з іншими суб'єктами, при цьому вони допускають прояв один одного (види сумісності - психофізіологічна (взаємодія темпераментів, потреб індивідів, фізичних особливостей), психологічна (взаємодія характерів, інтелектів, мотивів поведінки), соціальна (узгодженість соціальних ролей, інтересів, цінностей), ідеологічна (ідеологічні цінності, соціальні установки)).</p> <p>Терпимість – здатність не протидіяти, не скаржитись, покірливо переносити, зносити щось тяжке, важке, неприємне</p>	<p>Співпраця - вироблення спільного рішення шляхом переговорів, участь великої кількості людей в одному або різних, але пов'язаних між собою напрямках діяльності.</p> <p>Взаємодія - сумісна дія кількох об'єктів або суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на інші.</p> <p>Взаємодоповнення - процес вибудовування відносин, при якому єдине ціле формується шляхом складання різних елементів, властивих різним партнерам.</p> <p>Діалог - двосторонній обмін інформацією</p>	<p>Свобода - можливість індивіда самому визначати свої життєві цілі, цінності і нести особистісну відповідальність за результати своєї діяльності.</p> <p>Різноманіття - наявність різних відповідей на одні й ті ж поставлені питання, культурних особливостей окремих груп, що</p>	<p>Самобутність - своєрідність, самостійність у розвитку, в культурі, в духовності, у звичаях, обрядах, традиціях.</p> <p>Етнічна толерантність - здатність людини проявляти терпимість до малознайомого способу життя представників в інших етнічних спільнот, їх поведінки,</p>

<p>Витримка – уміння володіти собою в будь-яких обставинах</p> <p>Самовладання - вольова характеристика, яка включає в себе витримку, сміливість і частково рішучість, тобто ті вольові якості, які пов'язані з придушенням негативних емоцій, що викликають небажані для людини спонукання. Самовладання пов'язано з самоконтролем і саморегуляцією емоційної поведінки, з самообмеженням емоційного реагування і залежить від співвідношення між афектом і інтелектом</p> <p>Ухвалення - здатність погодитися з існуванням особливостей, які не властиві певній людині, групі, спільності і т.п.</p> <p>Доброзичливість - ставлення до іншої людини або групи людей,</p>	<p>(розмова, спілкування) між двома людьми у вигляді питань та відповідей</p> <p>Дискусія - обговорення певної проблеми з висловлюванням різних думок для вироблення спільного рішення або згоди з певних питань.</p> <p>Спілкування - передача інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу</p> <p>Солідарність - єднання, згуртованість людей, різних груп, класів, народів на основі спільності цілей і цінностей.</p> <p>Консенсус - спосіб прийняття</p>	<p>складають соціум.</p> <p>Рівноправність - користування я однаковими, рівними з ким-, чим-небудь правами; рівність розподілу влади, що включає можливість для кожного громадянина формувати і вступати в політичні організації; свободу вираження власної думки, право голосу, право на обрання до органів державної</p>	<p>національних традицій, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань і т.д. Зовні виражається у витримці, самовладанні.</p>
--	--	---	---

<p>що припускає позитивне налаштування або настрої.</p> <p>Прийняття - позитивне ставлення до людини незалежно від того, задоволені її вчинками в даний момент чи ні.</p> <p>Розуміння – уміння проникнути у внутрішній світ іншого, адекватно відобразити його стани, якості, наміри, потреби, бажання.</p> <p>Визнання – усвідомлення права іншого бути собою, мати свою точку зору на події, явища, ситуації.</p>	<p>рішень на основі загальної згоди і відсутності принципів заперечень у більшості</p> <p>Компроміс- спосіб досягнення згоди, завершення конфлікту шляхом взаємних поступок та часткового задоволення інтересів сторін. При цьому кожна сторона повинна визначити нижні межі поступок, на які вона готова йти при визначенні компромісної угоди.</p>	<p>влади.</p>	
---	---	---------------	--

Всі ці елементи насичують смислове поле толерантності, яка протистоїть різним проявам нетерпимості в суспільстві.

Таким чином, в психолого-педагогічному контексті толерантність сприймається як якість особистості, яка виявляється у вчинках та поведінці і ґрунтується на повазі до іншого і визнанні рівності, на запереченні домінування та насилля, на визнанні багатогранності людської культури, норм, вірувань; на відмові від зведення цього розмаїття до однаковості чи переваги якоїсь однієї точки зору. Дослідники пропонують розглядати толерантність у контексті таких понять, як визнання, прийняття, розуміння. Визнання - це здатність бачити в другому саме іншого, як носія інших цінностей, іншої логіки

мислення, інших форм поведінки, а також усвідомлення його права бути іншим, відмінним від будь-кого. Прийняття - це позитивне ставлення до таких відмінностей. Розуміння - це вміння бачити іншого зсередини, здатність поглянути на його світ одночасно з двох точок зору: своєї власної і його.

Толерантність - інтегрована якість. Якщо вона сформована, то повинна проявлятися у всіх життєвих ситуаціях і по відношенню до всіх людей. У той же час досвід показує, що людина може бути толерантною у відносинах з близькими, знайомими, але зневажливо, нетерпимо ставитися до людей іншої віри або національності. Тому виокремлюють різні види толерантності: міжособистісну, соціальну, національну толерантності та віротерпимість, гендерну, вікову, расову, географічну, міжкласову, фізіологічну, сексуальну, маргінальну. Міжособистісна толерантність проявляється по відношенню до конкретної людини; соціальна - до конкретної групи, суспільства; національна - до іншої нації; віротерпимість - до іншої віри; гендерна передбачає неупереджене ставлення до представників іншого полу, відсутність ідей про перевагу одного полу над іншим; вікова - неупередженість щодо існуючих у суспільстві уявлень про недоліки людини, пов'язані з її віком; расова - відсутність упереджень до представників іншої раси; географічна - до жителів провінційних міст, сіл зі сторони столичних жителів і навпаки; міжкласова - вимагає терпимого ставлення до представників різних майнових шарів (багатих і бідних); політична розглядається з точки зору ставлення до діяльності різних партій та об'єднань, їх членів; фізіологічна відображає ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних; сексуальна - до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією; маргінальна - ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків тощо.

Толерантність, по суті, не стільки якість, риса особистості, скільки її стан, який реалізується в певну мить. Тому особливістю виховання толерантності виступає єдність двох завдань: 1) розвиток готовності; 2) підготовленості людини до співіснування з іншими людьми, спільнотами, обставинами і прийняття їх такими, якими вони є. Готовність - це внутрішній стан, мотивація, бажання і здатність позитивного ставлення до об'єкта; а підготовленість -

практичні уміння комунікації і розуміння, уміння розібратися, увійти в світ іншого, його обставини і мотиви, динамічне середовище.

Толерантна особистість - це людина, яка добре знає себе і завдяки цьому може зрозуміти й інших людей. Толерантність не передбачає відмову від власних поглядів, ціннісних орієнтацій та ідеалів, вона не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, ущемлення власних інтересів, а передбачає, з одного боку, стійкість як здатність людини реалізувати свої особисті позиції, а з іншого - гнучкість як здатність з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей.

Таким чином, бачимо, що змістове наповнення категорії «толерантність» змінювалось і поглиблювалось з розвитком суспільства і моралі, розпочавши шлях від віротерпимості, поступово проникаючи у інші аспекти життя людей (етнічний, міжособистісний, расовий, віковий, статевий тощо).

Отже, толерантність передбачає повагу і визнання рівності, відмову від домінування та насилля, визнання багатогранності людської культури, норм, вірувань; відмову від зведення цього розмаїття до однаковості чи переваги якоїсь однієї точки зору. Кожна особистість, в тому числі і дитина, має право на свою думку, свої цінності, свої інтереси, які повинна відстоювати і захищати, але при цьому з повагою ставитись до позицій та цінностей інших. Резюмуючи різні підходи до визначення суті категорії «толерантність», означаємо її як властивість особистості, що проявляється в здатності до поваги, розуміння, визнання та прийняття іншої людини, її позиції щодо соціальних, політичних, релігійних тощо поглядів, у ціннісному ставленні до багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження людини і способів прояву індивідуальності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, сутності дефініції «толерантність», опора на структуру особистості людини у психології дозволили синтезувати особливості змістового наповнення компонентів структури толерантної особистості вчителя початкових класів, яка складається з цілого ряду емоційних, ціннісно-мотиваційних, світоглядних, мисленневих особливостей і виявляється у поведінці. Відповідно у її структурі ми виділяємо

когнітивний, емоційно-мотиваційний, оцінно-ціннісний, поведінковий компоненти. Зупинимося на них детальніше.

Когнітивний компонент передбачає поінформованість про психологічні і фізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, глибокі знання з педагогіки, особливо щодо інструментарію педагога, знання про правила і принципи взаємодії з вихованцями, усвідомлення прав дитини, полівимірність нашого суспільства, свого місця у соціальному середовищі, знання про толерантність, її цінність в історії людства і в історії становлення кожної дитячої особистості. Сюди включаємо і знання вчителем себе, власних сильних і слабких сторін. Спираючись на думку Г. Олпорта, зауважимо, що толерантні люди мають адекватні знання про себе, віддаючи належне не лише своїм перевагам, але і усвідомлюючи вади. Адже такий стан речей дозволяє з розумінням ставитись і до вад іншого (розуміючи, що ніхто з нас не ідеальний). Вважаємо, що визначальним у толерантному ставленні до дітей є ідентифікація, що допомагає зрозуміти стан і поведінку дитини.

В емоційно-мотиваційному компоненті особливу увагу акцентуємо на емоційній стабільності, завдяки чому вчитель у різних ситуаціях виявляє уміння спокійно і врівноважено реагувати на події чи вчинки підопічних. Спокій є вищою рівновагою всіх почуттів. Це стан, який заснований на гармонії нашої душі. Спокій породжує стриманість, уміння діяти не імпульсивно, а свідомо оцінивши ситуацію, думку іншого. На таке почуття, як захищеність, вказав у толерантних людей Г.Олпорт. Толерантна особистість відчуває себе у безпеці, тому не намагається шляхом агресії, нападу, заперечення захищатися від інших, на відміну від інтолерантної.

Також великого значення надаємо почуттєвій гамі, яка виникає при встановленні спілкування чи взаємодії з дітьми. Справжній професіонал, який любить дітей і свою роботу, зацікавлений вихованцями, виявляє інтерес до їх почуттів і особистісного життя, отримує задоволення від комунікації з ними, виявляє повагу та емпатійність. Діти дуже тонко відчувають, наскільки ними цікавляться і які почуття щодо них переживають. На жаль, нерідко вчителі «загартовуються» своєю роботою і вже не здатні відчувати жалості до дитини,

коли їй погано чи боляче, або співпереживати з приводу її невдачі, порадіти разом з якоюсь дрібнички в очах дорослої людини, однак важливої для дитини, чи просто розділити гарний настрій. Толерантність – це насамперед повага себе. Адже це означає, що ми готові вислухати і зрозуміти іншого, почути і дізнатися про щось нове, збагатити таким чином свій світогляд, це значить, що ми не стоїмо на місці, що ми не зациклені на колі своїх проблем і власному баченні Всесвіту, що ми живі і прямуємо по висхідній. Почуття гідності трансформується з себе на дітей, прямим наслідком чого є визнання прав дитини і встановлення з нею суб'єкт-суб'єктних взаємин.

В основі мотивації толерантності лежать гуманні мотиви, які породжують позитивне ставлення до людей, визнання їх прав, свобод, самоцінності, а також інтерес до дитячої особистості.

Оцінно-ціннісний компонент толерантної особистості вчителя передбачає ставлення до людини як до найвищої цінності, визнання гідності кожного учня, а також уміння об'єктивно оцінювати не тільки вчинки інших, поведінку, а й свої, справедливо ставитись до дітей. Система цінностей визначає світоглядну позицію людини і, відповідно, вчинки, поведінку в цілому. Оточуючий світ сприймається індивідом не лише через призму знань, які включають певні поняття, теорії, факти, закони, а й опосередковується власним ставленням до всього. Загалом цінності виступають ядром в структурі особистості, оскільки акумулюють у собі інтереси, потреби, переживання і почуття людини, пристрасті, спрямовують поведінку і вчинки людини. Цінності – це матеріальні та ідеальні предмети, значимі для певного суб'єкта з позиції задоволення його потреб, бажань, інтересів. Породжені ними ціннісні орієнтації - установки на цінності матеріальної і духовної культури. Вчитель, як ідеал, на якого рівняється дитина, і якому суспільство і батьки її довірили, повинен сповідувати загальнолюдські цінності, серед них цінність життя людини, правдивість, справедливість, добро, істина, краса, сенс життя, свобода, мир, природа. Цінність кожної дитини полягає тому, що вона є унікальною, зі своїми здібностями і талантами, обдаруваннями та задатками, закладеними в неї від народження; в цьому і є причина розвитку світу в цілому.

Оцінюючи поведінку, вчинки, продукти діяльності дитини, вчитель повинен,

насамперед, виходити з позиції, що головна цінність – це дитина, її життя і здоров'я. І оцінку давати не особистості загалом, а її сьогоденним діям, які можна поправити і покращити.

Поведінковий компонент передбачає втілення у практику моральних еталонів поведінки у системі «дорослий – дитина», «вчитель – дитина». Толерантний вчитель уміє вислухати і сприйняти позицію дитини, не вступати у конфлікт з нею, надавати допомогу, має певні здібності та вміння організувати власну професійну діяльність на основі розуміння, визнання і прийняття дитини як учасника освітнього процесу у всій різноманітності її особистісних і соціальних відмінностей. Це також і здатність виявляти повагу до учнів та турботу про них.

Таким чином, толерантність варто розглядати не тільки як якість, але і як систему внутрішніх ресурсів особистості вчителя, які відображають його готовність і здатність позитивно та об'єктивно розв'язувати складні задачі взаємодії з дітьми. Толерантність віддзеркалює інтуїтивне сприйняття єдності людства, взаємозалежності всіх від кожного і навпаки, і складається з поваги прав іншого (хай навіть це і маленька дитина), в тому числі права бути іншим, а також в утриманні від скоєння шкоди, оскільки шкода, що завдається іншому, є шкодою для всіх і для самого себе (ця ідея яскраво змальована у давньоассірійській легенді «Ассірійський цар Асархадон»). В ідеалі, толерантність захищає свободу кожного, забезпечуючи право діяти в межах не забороненого, водночас позначаючи межі, за якими починається свобода інших. В основі толерантного ставлення до дитини лежить визнання її суб'єктності, свободи вибору та права на реалізацію власних інтересів. Нова українська школа потребує толерантних вчителів.

Список використаних джерел

1. Безопасность: теория, парадигма, концепция, культура. — Словарь-справочник // Сост. В.Пилипенко.- М: ПЕР СЭ. — 2005, 192 с.

2. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность (введение в проблему) / С.К.Бондырева, Д.В.Колесов. – М.: МПСИ, Воронеж: МОДЭК, 2011. – 240 с.

3. Буравлева Н.А. Развитие толерантности у подростков в условиях объединения дополнительного образования / Н.А.Буравлева // Вестник ТГПУ. - 2012.- № 6.- с. 214 – 218.
4. Вольтер. Философские трактаты и диалоги / Франсуа-Мари Аруэ Вольтер. - М.: Эксмо, 2005. – 428 с.
5. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://edu.helsinki.org.ua/files/docs/1272481866.doc>
6. Инглхард Р.Ф. Модернизация, культурные изменения и демократия / Рональд Франклин Инглхард. - М.: Новое издательство, 2011. - 464 с.
7. Колесник Н. Є. Системний підхід у підготовці майбутніх фахівців у галузі початкової освіти засобами дизайну // Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky. — Volume 6. — № 3. — Slovakia: UK TU Kosise. — 2018. — С. 45-48.
8. Максимова О.О. Историко-педагогичний аспект виховання толерантної особистості / О.О.Максимова // Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. – Вип.21 (2-2016). – Ч.1. – Кам'янець-Подільський, 2016. – С. 120 – 125.
9. На пути к толерантному сознанию / Отв. Ред А.Г.Асмолов.- М.: Смысл, 2000. - 255 с.
10. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібик Н. М. — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. — 206 с.
11. Политология: Краткий словарь. - Рн/Д, 2001
12. Рамазан Г. А. Этнополитология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Г.А.Рамазан. - Санкт-Петербург: Издательский дом "Питер", 2004. – 313 с.
13. Садохин А.П. Толерантное сознание: сущность и особенности / А.П. Садохин // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч. - метод. ст. / Ответственный редактор С.К.Бондырева. - М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. - С. 20-30.

14. Толерантность: теоретические подходы и методики обучения основам толерантного поведения: Сборник методических материалов/ под ред. д. и. н. А. Б. Сулова, Д. П. Поносова / Пермь: Издатель И. Максарова, 2006. - 134с.

15. Философский энциклопедический словарь / Под ред. А. Б. Васильева. — 2-е изд. — М.: Инфра-М, 2011. — 576 с.

16. Conche M. La tolerance francaise et sa signification universelle // Document de travail pour le 19 Congres mondial de philosophic. (Moscou 22—28 aout. 1993. UNESCO division de la philosophic de l etique Paris aout. - 1993. - P.77.

17. Fedorova M. Theoretical basis of formation and function of moral values of the personality in scientific literature / M.Fedorova // Modern Science. № 2, 2016. – P. 81-87.